प्राक् (२०००) वर्षाण्यारभ्य (१४००) वर्षपर्यन्तं वेदनिर्माणमुत्प्रेक्षमाणानां विद्वद्वरमेशचन्द्रदत्तप्रभृतीनां भ्रान्तिभञ्जनार्थमेवालमित्याहुः। सैषा गणनापद्धतिर्वेदानां वास्तविके कालनिर्णये कुण्ठितशक्तिः प्रौढगाणितिकैकवेद्या बहुशाखा चेत्युपेक्ष्यते। कौतुकिभिर्भारतीयज्योतिःशास्त्रवेदकालनिर्णय–दिङ्मीमांसादिषु विक्षेपपातभगणवत् क्रान्तिपाताख्यायनांशभगणा अपि पर्यालोचनीयाः॥

एवंच चतुरस्रमीमांसया वेदानां नित्यत्वे निष्पन्ने, किंकालो वेद इति (११ पृ.) तदीया कालकलनलिप्सा आयुष्मतां धात्रीकरकलितचन्द्रबिम्बमुखपिण्डिकेव प्रमोदावहा वहतु कल्पनाभूमौ, किं तावता। इत्थंच मीमांसिते च वेदकालेऽदसीयान्यङ्गोपाङ्गानि स्वयं नियन्त्रितकालकलनानि स्युः' इति कथं सुसंधानम्। तदपि प्रतिपाद्यते—अङ्गिनो वेदस्यैव तावन्नित्यत्वं प्रतिज्ञायते, नत्वङ्गानाम्। एवमङ्गाङ्गिभावो विरुध्यते। मैवं वादीः। नात्र करचरणसंघात इवाङ्गी विवक्ष्यते। केवलं रूपकम्। किंवा तथास्तु। ननु विरुध्यत इत्युक्तम्। नैवं दोषः। वेदमुपजीव्यैव तदङ्गोपाङ्गानां प्रवृत्तिदर्शनात्। ननु मन्त्रानुपजीव्य ब्राह्मणानि प्रवृत्तानि, तत एतेषामपि व्याकरणादिवदङ्गादित्वं प्राप्नोति। मैवं भ्रमीः। युक्तिप्रमाणाभ्यां मन्त्राणां ब्राह्मणानां चेत्युभयेषामेव वेदत्वव्यपदेशाभ्युपगमात्। तथाहि—मननान्मन्त्राः। ब्रवणाद्[1] ब्राह्मणानीति च खलु निरुच्यते। एवमपि वैदिकव्यवहारमन्तरेण न मन्त्राणां तादृशं किमपि लक्षणं प्रणीतं, प्रणेतुं वा पार्यते, यस्माद् ब्राह्मणासंश्लिष्टं ते विज्ञायेरन्निति तत्र तत्र लक्षणविदां सूक्तयोऽवबोधयन्ति। व्यवहारेणापि मन्त्रब्राह्मणयोः पार्थक्यावबोधे बहुत्र संहितापाठेषु ब्राह्मणसंकीर्णा एव मन्त्रा अद्यावधि पठ्यमाना ग्रन्थतः कण्ठतश्चोपलभ्यन्ते। तदेतन्निर्बाधं तैत्तिरीयाणां[2] परस्सहस्राणां संहिताब्राह्मणारण्यकपाठपर्यालोचनतोऽवसीयते। तैत्तिरीयाणां वाजसनेयिनां च संहितादिपाठाः पाठभेदादिकुतर्कसाहित्यबलेन शाखाभेदमुपेक्षमाणैरप्याधुनिकैर्नैकीकर्तुं शक्याः; यदधुना वेदगलग्रहकालेऽपि शाखाभेदप्रयुक्तसंहिताद्वैधोन्मूलनमुपपद्येत। एवंच द्वित्रशाखामात्रशेषे चरणव्यूहादिविदिते विलीने वेदविस्तरे, यावदुपलब्धवेदभागावगाहनेनापि सर्वथा मन्त्रराशिषु ब्राह्मणसंक्रमो नेति; वा ब्राह्मणराशिषु मन्त्रसंक्रमो नेति सशपथं कः प्रेक्षावान् सिद्धान्तयितुं शक्नुयात्। तत ऋग्यजुःसामबोधको मन्त्रशब्द इव मन्त्रब्राह्मणबोधको वेदशब्दः प्रायेणात्मपर्यायेण सहाजनिष्ट। तत्रापि श्रुतिस्वाध्यायाम्नायागमादिपर्याये सत्यपि प्रकृतिवैलक्षण्येन बह्वर्थो वेदशब्दो मन्त्रब्राह्मणवाच्यार्थे संकेतित इति मन्यन्ते। तथाचापस्तम्बसूत्रम्—'मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदनामधेयम्' इति। एवमेव शुक्लयजुःप्रातिशाख्येऽपि निरूपितम्। 'तच्चोदकेषु

---

१ वैयाकरणैरपि॥

२ सांप्रतमस्माकं सौभाग्यभूम्ना युरोपदेशे मैत्रायणीयानां कठानां चापि वेदग्रन्थौ मुद्रितौ। एवं कृष्णयजुषि तैत्तिरीयं मैत्रायणीयं काठकं चेति वेदग्रन्थत्रयम्। अहो अस्माकं सुदिनम्॥